

Hamîdiye Ticâret Mektebi'nin
Kuruluş, Kapanış ve Yeniden
Açılış Süreçlerinde Bir Aktör
Olarak Okul Müdürü Grati
Efendi'nin Rolü: 1883-1894

The Role of School Principal
Grati Efendi as an Actor in the
Establishment, Closing and Re-
Opening Processes of Hamidiye
Trade School: 1883-1894

Eyüp Aygün Tayşir^(*)
Mahmut Enes Demir^(**)

Özet

Bu çalışma, son dönemde Türkiye'de işletmecilik ve işletme eğitimi tarihi konulu akademik araştırmalara sıkça konu edilen Hamîdiye Ticâret Mektebi'nin ilk dönemine odaklanarak ve Osmanlı arşiv kayıtlarına dayanarak, mezkûr kurumun kuruluşunda, kapanışında ve yeniden açılışında okulun kurucu müdürü Grati Efendi'nin bir aktör olarak ne gibi bir rolü ve etkisi olduğunu incelemektedir. Belge çeviri yazılarına ve belge analizine dayanan araştırma, bu konudaki mevcut çalışmalardan, tarihyazımında aşağıdan bir bakışı tercih etmesi ve failliği devlete değil, yapı-aktör karşılıklı etkileşimi içinde ağırlıklı olarak aktöre atfetmesi ile ayrılmaktadır. Sonuçlar, geç Osmanlı'nın ticaret eğitimi veren ilk yükseköğretim kurumlarından biri olan Hamîdiye Ticâret Mektebi'nin kuruluşunda, devletin gördüğü lüzum ya da hissettiği ihtiyaçlar kadar, bu ihtiyacı bir fırsata dönüştüren Grati Efendi'nin kişisel çabasının da etkili olduğunu imlemektedir.

Anahtar Kelimeler: *Hamîdiye Ticâret Mektebi; Grati Efendi; Osmanlı'da Ticaret Eğitimi; 2. Abdülhamid*

Abstract

Analyzing the Ottoman archive records, this study focuses on the early period of the Hamîdiye Trade School, a topic that has frequently been explored in academic research on the history of business management and education in Turkey.

(*) Sorumlu Yazar / Corresponding Author, Marmara Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, İstanbul, Türkiye, eataysir@marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3330-3513

(**) Marmara Üniversitesi, İslam Ekonomisi ve Finansı Enstitüsü, İstanbul, Türkiye, enesmahmutdemir@gmail.com, ORCID: 0009-0001-5804-8205

Tayşir, E. A. & Demir, M. E. (2025). Hamîdiye Ticâret Mektebi'nin Kuruluş, Kapanış ve Yeniden Açılış Süreçlerinde Bir Aktör Olarak Okul Müdürü Grati Efendi'nin Rolü: 1883-1894. *Yönetim ve Organizasyon Araştırmaları Dergisi*, 10(2), 99-125. DOI: 10.15659/yoa.10.2.001

Makale Türü : Araştırma Makalesi
Başvuru Tarihi : 28.10.2024
Kabul Tarihi : 16.03.2025

Article Type : Research Article
Received : 28.10.2024
Accepted : 16.03.2025

It examines the role of the founding director, Grati Efendi, as a key figure in the establishment, closure, and reopening of the school. Based on document transcriptions and analyses, this research distinguishes itself from existing studies by adopting a history from below approach, attributing agency not only to the state but primarily to individual actors. The results imply that the personal effort of Grati Efendi was as effective as the role of the state in the establishment of Hamidiye Trade School, one of the first higher education institutions providing commerce education in the late Ottoman Empire.

Keywords: *Hamidiye Trade School; Mr. Grati; Trade Education in the Ottoman Empire; Abdülhamid II*

Giriş

Bu çalışma, son dönemde Türkiye’de işletmecilik ve işletme eğitimi tarihi konulu akademik araştırmalara sıkça konu edilen (örn. Üsdiken, 2023; Tayşir, 2019; Erdoğan, 2018; Özkul, 2017; Özkul, 2016) Hamidiye Ticâret Mektebi’nin ilk dönemine odaklanarak ve Osmanlı arşiv kayıtlarına dayanarak, mezkûr kurumun kuruluşunda, kapanışında ve yeniden açılışında okulun kurucu müdürü Grati Efendi’nin bir aktör olarak ne gibi bir rolü ve etkisi olduğunu incelemektedir. Bu çalışmayı kendisine benzer çalışmalardan ayıran en önemli husus, kurum tarihini devlet ve yönetici elit üzerinden yazmakla sınırlı kalmayıp, daha aşağıdan bir bakışla kurucu aktöre de odaklanmasıdır. Bir diğer deyişle, bu çalışmada Hamidiye Ticâret Mektebi’nin ilk dönem tarihi sadece dönemin koşulları, devletin ihtiyaçları ve devlet yöneticilerine atfedilen bir faillik (agency) ile ilişkilendirilmemekte, ek olarak bugüne kadar pek önem atfedilmeyen okul müdürü Grati Efendi’nin izi sürülerek, mektebin kuruluşundaki rolüne odaklanılmaktadır. Bu bağlamda, çalışmanın temel ve özgün olduğu düşünülen argümanları şunlardır:

1. Hamidiye Ticâret Mektebi’nin kuruluşunda, örgütlenişinde ve işleyişinde okulun kurucu müdürü Grati Efendi’nin önemli çabaları söz konusudur ve Grati Efendi geç Osmanlı’da sadece mezkûr mektebi değil farklı başka mektepleri de kurmuş bir şahsiyettir. Bu kuruculuk, ticaret mektepleri ile sınırlı da değildir. Örneğin, Osmanlının kör, sağır ve dilsizlere eğitim vermek gayesiyle kurulan ilk mektebini de Grati Efendi (Günay ve Görür, 2013; İlkbaşaran ve Başçı, 2012) kurmuş, oğlu Lui Grati bu mektepte hem idarecilik hem de muallimlik görevlerini babasının Hamidiye Ticâret Mektebi müdürlüğü görevinden azledilmesinden sonra da sürdürmüştür. Daha da ilginç, Sağır, Dilsiz ve A’mâ Mektebi doğrudan Hamidiye Ticâret Mektebi’nin içinde kurulmuştur. Bu nedenle, Hamidiye Ticâret Mektebi’nin özellikle ilk dönemine odaklanan çalışmalarda sıklıkla dönemin

padişahı 2. Abdülhamid ya da dönemin ticaret ve eğitim alanındaki yönetici elitlerine atfedilen kuruculuk rolünün, onlar kadar okulun kurucusu ve ilk müdürü olan Grati Efendi'ye de atfedilmesi kurum tarihinin anlaşılması açısından önem arz etmektedir.

2. Grati Efendi'nin Hamîdiye Ticâret Mektebi müdürlüğünden 30 Temmuz 1889 tarihinde Maarif Nazırı Münif Paşa'nın kısa bir yazısı ile azledilmesi (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MF.MKT., 111, 67, H-24-12-1306¹) ve mezkûr mektebin bir süre kapalı kalmasına sebep olan olay, okul müdürü Grati Efendi'nin okul hesaplarındaki usulsüzlükleri mahkemede açıklayamamış olmasıdır. Bu durum yazında kimi zaman dile getirilmiş olsa da (örn. Erdoğan, 2018; Esenkova, 1958) bu iddiayı dile getiren çalışmalarda konuya ilişkin somut delil gösterilmemiş olması ve kimi yazılarda da (örn. Çelebi, 1983; <https://ikf.marmara.edu.tr/fakulte/tarihce>; erişim 4.8.2024) Hamîdiye Ticâret Mektebi'nin kapanışının bilinmeyen bir nedenden kaynaklandığının öne sürülmesinden ötürü konunun resmî arşiv belgeleri ile kesinlik kazanması önem arz etmektedir. Esasında, Grati Efendi'nin Hamîdiye Ticâret Mektebi'nin kuruluşu ve ilk dönem faaliyetlerindeki rolü, okul müdürlüğü görevinden azlinden sonra kendisini savunmak ve ödenmemiş maaşlarını talep etmek gayesiyle bizzat kendisinin verdiği ve Osmanlı arşivlerinde yer alan dilekçelerin analizi ile anlaşılabilir.

Sonuç olarak bu çalışma, özellikle yapı-aktör dikotomisi yerine bunların karşılıklı etkileşimine odaklanılmasını öneren yaklaşımı arka plana alarak (Giddens, 1984), tarihin aşağıdan bir bakışla yazılmasına (history from below) önem veren eğilimi önceleyerek (Bhattacharya, 1983) ve Osmanlı arşivlerindeki belgeleri analiz ederek, geç Osmanlı'da kurulan ve Türkiye'nin ticaret/işletmecilik eğitimi konusunda ilk yükseköğretim kurumlarından biri olan Hamîdiye Ticâret Mektebi'nin ilk dönem tarihine ilişkin yazında mevcut olan görünümü netleştirme gayreti içinde olacaktır.

Çalışmanın temel veri kaynakları, günümüzdeki adıyla Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde Grati Efendi'nin kullandığı unvan ve isimler dikkate alınarak yapılan taramalar sonucu elde edilen, çeviri yazıları ve sadeleştirmele-ri yapılarak² bazıları araştırmacıların istifade etmesi için bu çalışmanın ekinde

1 Arşiv belgelerinin metin içi kaynak gösteriminde izlenen biçim şu şekildedir: Arşiv adı, kurum, fon, kutu, gömlek, tarih. İlgili kaynaklar kaynakçaya da aynı formatla aktarılmıştır.

2 Belgelerin okunması, çeviri yazılarının yapılması ve sadeleştirilmeleri esnasında büyük desteğini gördüğümüz Ersin Kırca'ya titiz çalışmaları ve destekleri için makalenin yazarları olarak müteşekkirimiz.

sunulan belgelerdir. Arşivde yapılan taramalar, çevrimiçi olarak 2022 başından günümüze kadar sürmüşse de belgelerin toplanması ve okunması işlemleri ağırlıklı 2022 yılında yapılmıştır. Hamîdiye Ticâret Mektebi anahtar kelimesi ya da yönetici elitlerin isimleriyle yapılan aramalarda görünmeyen, lakin Hamîdiye Ticâret Mektebi'nin tarihinin anlaşılması açısından kritik önemi haiz olan yazışmalar böylece gün yüzüne çıkarılmıştır. Belgelerin analizi esnasında izlenen yöntem, elde edilen dokümanlarda bahse konu edilenler ile Hamîdiye Ticâret Mektebi'nin bugüne kadar yazılmış tarihi arasındaki benzerlik ve farklılıkların tespiti ve yorumlaması şeklinde özetlenebilir. Dolayısıyla, çalışmanın bir diğer veri kaynağı da, Hamîdiye Ticâret Mektebi ile ilgili yazında yer alan akademik araştırma ve yazılardır.

Osmanlı Devleti'nin merkeziyetçi yapısı düşünüldüğünde, devletin desteği-ne gereksinim duyan bir girişimin aşağıdan bir aktör tarafından tek başına inşa edilemeyeceği aşîkârdır. Bu bağlamda, Hamîdiye Ticâret Mektebi'nin kurulduğu dönemde Osmanlı'nın genel yapısından kısaca bahsetmek ve bu yapının Grati Efendi gibi bir aktöre planlarını yaşama geçirme noktasında ne gibi fırsatlar sunduğunu incelemek gerekmektedir.

19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Genel Görünümü ve Modernleşme Çabaları

Osmanlı'da Müslüman tebaayı da kapsayacak şekilde ticaret eğitimi veren ilk yükseköğretim kurumu olma özelliğini taşıyan Hamîdiye Ticâret Mektebi'nin kurulma nedenini ve kurulmasına imkân veren dinamikleri anlamlandırabilmek için, 19. yüzyılda İmparatorluğun genel görünümü hakkında kaba ve özet hatırlatmalarda bulunmak elzemdir.

19. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu'nun uzunca bir süredir devam eden gerilemesinin en sıkıntılı zamanlarından biridir. Öyle ki, Osmanlının askerî yenilgiler ve toprak kayıpları gibi sonuçları olan güç ve bağımsızlık yitimine, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa kapitalist sistemine periferiden bir yarı sömürge olarak eklenme zorunluluğu da eklenmişti. Esasında Osmanlı ekonomisi, uluslararası ticaret yoluyla 16. yüzyıldan itibaren Avrupa ekonomisi ile bütünleşerek çözülmeye başlamıştı (Quataert, 2017). Bu çözümlenin resmîyet kazanması ve daha da hızlanmasında 1838 tarihli Baltalimanı Ticaret Antlaşması'nın da önemli etkisi oldu (Pamuk, 2014). Artan dış borçlar nedeniyle, devlet

bu dönemde iktisadi açıdan bağımsızlığını yitirmekteydi. Osmanlı Hükümeti, bu gelişmelere paralel olarak, 1875 yılında artık borç faizlerini ödeyemeyeceğini açıklamak ve 1881 yılında da Düyun- Umumiye'nin kuruluşunu kabul etmek zorunda kalmıştı (Macfie, 2003). Yaşanan bu gelişmeler, Osmanlı'nın gayrimüslim vatandaşlarına, özellikle ticaretle uğraşanlara ve buna niyetlenenlere, birtakım avantajlar sağladı. Aslında 19. yüzyıl Osmanlı reformları, örneğin özel mülkiyetin bir ölçüde dokunulmazlığı, ibadet özgürlüğü, bazı yurttaş hakları vb. tüm vatandaşları kapsıyordu fakat gelişen ticaret ortamında avantaj elde edenler, genellikle, Avrupa pazarları ile yerli üreticiler arasındaki ilişkileri yönetebilen Hristiyan ve Levanten vatandaşlardı. Avrupa şirketlerinin Osmanlı içindeki yatırımlarında sıklıkla gayrimüslim Osmanlı vatandaşları çalıştırmayı tercih etmesi, Müslüman tacirleri gitgide daha dezavantajlı bir konuma da itti (Keyder, 2015). Bu bağlamda, yukarıda anılan ticaret antlaşması da, özellikle yabancılara sağladığı vergi avantajı nedeniyle, Müslüman Osmanlı tüccarları aleyhineydi (Kazgan, 2013). Yine de, aynı dönemin pek çok nedenden, ticaretle uğraşmaya, özellikle iç ticareti hedefleyerek bunu yapmaya niyetlenen Müslüman Osmanlılara da çeşitli fırsatlar sunduğu ifade edilebilir (Çetinkaya, 2015). Son olarak, bahsi geçen dönemde Osmanlı'da sanayi üretim ya da ticari faaliyetle uğraşmak isteyenlerin en temel eksikliğinin kalifiye işgücü ve yönetici olduğu da bilinmektedir (Yıldırım, 2013).

Özetle, 19. yüzyılın özellikle ikinci yarısında Osmanlı toplumunda ve ekonomisinde radikal değişimlerin gözlemlendiğini ifade etmek mümkündür. Bu bağlamda, radikal değişimlerin en temel iki sebebi, Osmanlı ekonomisinin mecburen dünya ekonomisi ile bütünleşmesi ve Osmanlı yönetici elitinin reform çabalarıdır (Çetinkaya, 2015). Bahsi geçen reform çabalarının en meşhur örnekleri, 1839 Gülhane Hattı ve özellikle Avrupalı devletlerin baskısıyla Osmanlı'daki Hristiyan azınlıkların ikinci sınıf konumunu iyileştiren Tanzimat (1839-1871) reformlarıydı. Bunlara ek olarak, devletin içine düşmüş olduğu güçlükleri aşabilmesi için bizzat Osmanlı yönetici elitinin ve dönem padişahlarının kişisel çabalarıyla da devletin ve toplumun modernleştirilmesine çalışılmaktaydı. Bu çabalar, askeri, bürokratik, mali, hukuki sahalara ek olarak eğitim alanına da odaklanmaktaydı (Zürcher, 2015). Bu bağlamda, Georgeon'un (2016) Islahatçı Sultan olarak anıldığı 2. Abdülhamid'in çabaları da önemlidir. Gerçi 2. Abdülhamid ihtiyatlı bir ıslahatçıdır ve radikal değişimlere mesafeli bir yaklaşım sergiler. Yine de, döneminde Osmanlı'nın pek çok yeni, modern kurumla tanıştığı ve mevcut kurumların modernleşmesi için gayret sarf edildiği bilinmektedir. Bu bağlamda Ortaylı da (2012) padişahın özellikle kamu harcamaları yoluyla yaptığı modernleşme

atılımlarından biri olan demiryollarına ve yeni ve modern mekteplere dikkat çeker. Bu mekteplerin bazıları, Ortaylı'nın ifadesiyle (2012), 20. yüzyılda taşra üniversitelerinin çekirdeğini oluşturacak kurumlardır. Çalışmasında Abdülhamid'in eğitim alanında yaptığı harcama ve yatırımların detaylı bir analizini sunan Özbek (2020), 2. Abdülhamid'in özellikle geleceğin gençlerini kültürel ve ahlakî açıdan biçimlendirme gayretiyle okullar açtığını işaret eder ve padişahın kasaba, nahiye, köy gibi birçok küçük idari birimde çok sayıda mektep inşa ettirdiğini belirtir. Ek olarak Özbek (2020), 2. Abdülhamid'in mezuniyet törenlerinde öğrencilere hediyeler vermek suretiyle de eğitime verdiği önemi gösterdiğini ifade eder.

Sonuç olarak 19. yüzyıl, Osmanlı'da modernleşerek devleti kurtarma çabalarının zirveye ulaştığı bir dönem olduğu gibi, iç ve dış ticaretin gittikçe serbestleşip artmasıyla her kesimden vatandaşın yeni fırsatlarla karşılaştığı da bir dönemdir. Dolayısıyla, böyle bir dönemde okullaşmaya önem veren bir padişahı ticaret konusunda eğitim verecek bir yükseköğrenim kurumunun ihtiyaç olduğuna ikna etmek çok zor olmayacağı gibi, ücretli olan bu okula ticaretin önem kazandığı bir dönemde her kesimden öğrenci bulunması ihtimali de söz konusudur. Her ne kadar Hamîdiye Ticâret Mektebi'nin ilk yıllarında öğrencileri ağırlıklı olarak gayrimüslimler olsa da (Güvemli, 2003; Üsdiken, 2023) Grati Efendi'nin Müslümanlar için de ticaret eğitimi almanın yukarıda özetlenen mevcut gelişmeler nedeniyle bir ihtiyaç olduğuna yönetici eliti ikna etmesi, dönemin koşulları gereği son derece kolaydır. Bu yüzden olsa gerek ki, 1878 tarihinde, yani Hamîdiye Ticâret Mektebi'nin nihayet açılışından 5-6 sene evvel, Grati Efendi açılması için evvelce başvuruda bulunduğu mektep konusunda bir yanıt alamadığını belirtmiştir. İlgili arşiv belgesinin, “Avusturya Devleti tebaasından Grati'nin, İstanbul'da yabancı talebelerin de kabul edileceği bir Ticaret Mektebi açılmasına dair müracaatı hususunda Ticaret Nezareti'nden cevap beklenildiği,” şeklindeki içeriğinden anlaşılan, mezkûr mektebin açılması konusundaki hevesin devlet ya da yönetici elitten ziyade Grati Efendi'de bulunduğu (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MF.İBT., 12, 67, H-26-02-1295).

Hamîdiye Ticâret Mektebi'nin Kuruluşu

Hamîdiye Ticâret Mektebi'nin kuruluşu ile ilgili kurumsallaşmış anlatı, 1884'te öğretime başlayan bu okulun 1861, 1879 ve 1881 yıllarındaki üç başarısız girişimden sonra kurulabildiğini aktarır (Üsdiken, 2023; Erdoğan, 2018; Erdem, 2020). Bu anlatıların bazılarında (örn. Erdoğan, 2018; Erdem, 2020) kurumun,

ticarete geri kalmış Osmanlının ticarete ilgisiz ve ticaret konusunda yeterli bilgisi olmayan Müslüman ve Türk tebaasını eğitmek gayesiyle kurulduğu iddia edilmiştir. Bu kurumsallaşmış mitik anlatının çıkış noktası ise Ergin'in (1940) *İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve San'at Müesseseleri Dolayisiyle Türkiye Maarif Tarihi* içindeki "Ticaret Mektebi" başlıklı maddesi gibi görünmektedir. Öyle ki, Ergin'in bu anlatısı zamanla kurumun resmî denebilecek tarihyazımlarına da nüfuz etmiştir. Örneğin, kurumun yetmiş beşinci yılı münasebetiyle hazırlanan bir kitapta bu anlatı kendisine geniş bir şekilde yer bulmuştur (Esenkova, 1958). Daha da önemlisi, günümüzde kendisini Hamîdiye Ticâret Mektebi'nin devamı olarak addeden birimlerden biri olan Marmara Üniversitesi İktisat Fakültesi'nin kurumsal web sayfasında şu ifadelerle yer verilmektedir: *"Okulumuzun ilk temelini teşkil eden girişim, zamanın Ticaret Nazırı Suphi Paşa tarafından, ülke içindeki ticareti yabancıların sultasından kurtarmak, milli tüccar sınıfına gerekli ticari bilgiyi sağlamak ve uzman eleman yetiştirmek amacıyla yapılmış, 16 Ocak 1883'de "Hamidiye Ticaret Mekteb-i Alisi" adı altında Maarif Nazırı Tahir Paşa tarafından öğretime açılmıştır."* (<https://ikf.marmara.edu.tr/fakulte/tarihce>; erişim 4.8.2024)

Ergin (1940) Hamîdiye Ticâret Mektebi'nin kuruluşu ve misyonu konusunda doğruluğu ampirik olarak kanıtlanmadığı gibi aleyhinde deliller de olan bir anlatı kaleme almış ve Osmanlı'da Müslüman ve Türk tebaanın ticareti hakir görerek bunu gayrimüslim tebaaya bıraktığını iddia etmiştir. Epeyce klişeleşmiş bu anlatının günümüzde tartışmalı bulunduğu, Müslüman Türklerin Osmanlı'da ticaretle uğraştığı hatta ulus ötesi ticaret de yaptığı bilinmektedir (Kafadar, 2012; Buğra, 2013). Öte yandan, özellikle 19. yüzyılda, yabancı devletlere verilen birtakım imtiyazlar nedeniyle Osmanlı'da gayrimüslim tebaanın ticarete Türk ve Müslüman tebaa karşısında çeşitli avantajları haiz olduğu da tartışmasızdır. Yine de, Osmanlının içinde bulunduğu siyasi, askerî ve iktisadi güçlükleri gerekçe göstererek 19. yüzyılın son çeyreğinde ticaret eğitimi vermek adına kurulan bir okulun, doğrudan Türk ve Müslüman tebaayı ticaret konusunda eğitmek amacıyla inşa edildiğini savunmak iddialı ve kanıt gerektiren bir yaklaşım olarak addedilebilir. Her şeyden önce, 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtuluşu adına yürütülen ideolojik tartışmalarda henüz Türk milliyetçiliği, Osmanlıcılık ya da İslamcılık karşısında baskın bir konumu haiz değildir (Toprak, 2012; Keyder, 2015). Bu ideolojinin baskın hale gelmesi Balkan Savaşları'nın sonucudur ve 1915'te adı artık Ticâret Mekteb-i Âlisi olan kurumdan, dönemin "Milli İktisat" (Toprak, 2012) yaklaşımına hizmet etmesi beklenmektedir.

Özkul (2016), 1915 senesinde Servet-i Fünûn'da çıkan ve Müslüman Türk gençlerin ilgisini Ticâret Mekteb-i Âlîsi'ne çekmeye gayret eden üç yazının varlığından bahsetmiş ve bunların çeviri yazılarına çalışmasında yer vermiştir. Bu yazılar incelendiğinde, hakikaten 1915'te Müslüman ve Türk tebaanın ticarete ilgi göstermesi adına Ticâret Mekteb-i Âlîsi'nin adres gösterildiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, 1915'te kurtuluşunu Türk milliyetçiliğinde arayan ve gayrimüslim tebaadan alışveriş dahi yapılmamasını öneren (Toprak, 2012) İttihat ve Terakki yönetimi döneminde Ticâret Mekteb-i Âlîsi'ne atfedilen önem ve ona yüklenen misyonun, zamanla okulun öğretime başladığı 1880'li yıllara doğru kaydırıldığı ve kurum tarihine nüfuz ettiği anlaşılmaktadır. Zaten, Hamîdiye Ticâret Mektebi'nin 1883'te kurulup 1884'te öğretime başlamasıyla yeniden açılmak üzere kapanışı arasında geçen 5-7 yıllık zaman zarfında okulda öğrenim görenlerin büyük çoğunluğunun gayrimüslimler olması da (Güvemli, 2003; Üsdiken, 2023), okulun 1883'te Türk ve Müslüman tebaayı ticaret konusunda eğitmek üzere kurulduğu anlatısı ile çelişmektedir. Lakin bu anlatı o denli kök salmıştır ki Hamîdiye Ticâret Mektebi tarihini arşiv belgelerine dayalı olarak çok başarılı bir şekilde inceleyen Erdoğan (2018) ve Erdem (2020) dahi çalışmalarının sonuç bölümünde Hamîdiye Ticâret Mektebi'nin 1883'teki açılışında failliği devlete ve devlet yöneticilerine atfetmiş ve gerekçe olarak da Osmanlının Türk ve Müslüman tacir ihtiyacını göstermiştir. Kanımızca, Erdoğan'ın (2018) ve Erdem'in (2020) bizzat kendi anlatıları, yukarıda açıklanan sebeplerle, bu çıkarımı yapmayı güçleştirmektedir. Her şeyden önce, adı geçen araştırmacıların da analiz ettiği arşiv kayıtlarının hiçbirinde eğitimin Türk ve Müslüman tebaaya yönelik özel bir misyonla hazırlandığı ya da ticareti "yabancı" sultanından kurtarmanın amaçlandığını vurgular bir ifade yer almamaktadır. Bu husus Üsdiken'in (2023) de dikkatini çekmiş ve o da Islahat Fermanı sonrası Türk ve Müslüman tebaaya açıkça imtiyaz tanınacağına ifade edilmesinin pek de mümkün olmadığını işaret etmiştir. Dolayısıyla, Hamîdiye Ticâret Mektebi'nin ticaretten uzak duran Türk ve Müslüman tebaayı ticaret konusunda eğitmek ve ticareti "yabancı" sultanından kurtarmak amaçlarıyla kurulduğu anlatısı, bizim görebildiğimiz kadarıyla, Balkan Savaşları sonrası Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtuluşunun Türk milliyetçiliğinde görülmesine paralel ortaya çıkan "Millî İktisat" yaklaşımlarıyla ilişkili olarak 1915'te belirmiş, lakin zaman içinde okulun kuruluş döneminde de -1880'ler- böyle bir misyonu haiz olduğu gibi bir anlatı oluşturulmuştur.

Hamîdiye Ticâret Mektebi'nin Kuruluşu'nda ve Kapanışında Okul Müdürü Grati Efendi'nin Rolü

Hamîdiye Ticâret Mektebi'nin tarihini araştıran ya da ona bir tarih yazan çalışmalarda, kurumun açılması için evvelce çaba sarf eden ve nihayet açılışını sağlayan ana aktörlerin Osmanlının yönetici elitleri olduğu sıkça dile getirilmiş ve faillik de bu kişilere atfedilmiştir. Örneğin Üsdiken (2023), Hamîdiye Ticâret Mektebi'nin üç kuruluş girişiminin de devlete ait olduğunu, ilk girişimde Tica-ret Nezaretinin ikinci ve üçüncü girişimlerde ise Maarif Nezaretinin girişimde bulunduğunu ifade etmiştir. Bu noktada araştırmacıları bu düşünceye sevk eden ana unsur, okulun kurulması için yapılan girişimlere ilişkin resmî yazışmaların altındaki imza ve mühürlerin yönetici elitlere ait olması olabilir. Osmanlı İmparatorluğu'nun katı hiyerarşik devlet yönetimi ve idari yapılanması göz önüne alındığında bunun aksini ummak imkânsız gibidir. Zaten genel olarak "alttakiler", resmî belgelerde gözükmediklerinden, tarihyazımlarında da sıkça ihmal edilirler ve bu da tarihin sıklıkla yukarıdan bir bakışla yazılmasına sebep olur (Bhattacharya, 1983).

Tarihin alttan ya da aşağıdan yazımı, evvelce istisnai örnekleri de bulunmakla birlikte, sıklıkla E.P. Thompson'a atfedilen bir kavramdır³. Thompson 1963 tarihli *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu* (The Making of the English Working Class) isimli eserinde kendi tarihyazımına böyle bir isimlendirme yapmamış olsa da, onun kitaba ilişkin bir yazısına isimsiz bir editör tarafından atılan "history from below" başlığı zamanla tarihin "büyük liderler" üzerinden yazılmadığı anlatılara verilen genel bir isme dönüşmüştür. Kimi zaman halkların tarihi (people's history) olarak da isimlendirilen bu tarihyazımı, tarihi krallar, sultanlar, tanrılar gibi çok güçlü şahsiyetler (great man) yerine "sıradan" insanlara odaklanarak yazma girişimi olarak ifade edilebilir (https://archives.history.ac.uk/makinghistory/themes/history_from_below.html; erişim: 3.1.2025). Altan tarih yazımı 1980'lere doğru sosyal tarih yazıcılığı adı altında çeşitlenirken, geçmişin anlaşılmasında "büyük" ya da "önemli" kabul edilen kişilere değil de halk kitlelerine odaklanma fikri de önemli değişimler yaşamıştır. Bu bağlamda, sosyal tarih yazıcılığı yine alttan bir tarihyazımı gerçekleştirmeye devam etmiş, ancak o güne kadar sesi duyulmamış madunlara, sıradan insanlara, bunların anılarına, günlüklerine, hatta rüyalarına odaklanarak geçmişi anlamaya çalışmaya da başlamıştır. Keza bu dönemde ilgi

3 *History from below* terimi ilk kez 1932 yılında, George Lefebvre'in ünlü tarihçi Albert Mathiez'in çalışmasını övdüğü konuşmasında geçmiş olabilir (https://en.wikipedia.org/wiki/People%27s_history#cite_note-3; erişim 3. 1.2025).

odağı alttan kitleler olduğu kadar, alttan bireyler de olmuştur. Bu tip tarihyazıcılığının tipik örneklerinden biri, Kafadar'ın *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken, Dört Osmanlı: Yeniçeri, Tüccar, Derviş ve Hatun* isimli çalışmasıdır. Kafadar bu çalışmalarında, Osmanlı geçmişini alttan ve sıradan insanların kimi zaman rüyaları kimi zaman anıları ya da mektupları üzerinden yazmıştır (Kafadar, 2012).

Bu bağlamda kimin alttan ya da aşağıdan kabul edileceği, ya da bir başka deyişle, bu çalışmanın odağındaki kişi olan Grati Efendi'nin "alttan" olup olmadığı önemli bir sorudur. Tarihin aşağıdan yazımı her ne kadar "en alttakiler" denebilecek madunlar, köleler vb. kişi ya da topluluklara odaklansa da, Kafadar'ın çalışmalarında da görüldüğü gibi, bunlarla sınırlı değildir. Bir diğer deyişle, "büyük insan" olarak "tarihe yön vermiş" şahsiyetlerin ya da yönetici elitin dışında kalan herkes, sosyal tarih yazıcılığı açısından, alttadır. Osmanlı açısından düşünülecek olursa, hanedana mensubiyet ya da devlet bürokrasisinin tepesi dışında birilerinin "yukarıdan" kabul edilmesi son derece zordur. Bunda, Osmanlı'da büyük burjuvazi ya da aristokrasinin bulunmayışı etkilidir. Burada kişinin ekonomik, sosyal, kültürel bağlamlarda içine doğduğu sınıfın da çok önemi olmadığı ifade edilebilir. Dolayısıyla, 2. Abdülhamid Osmanlısında öğretmenlik, tacirlik ve okul idareciliği gibi mesleklerle yaşam mücadelesi veren, Osmanlı içinde gayrimüslim olan, bu çalışmada çeviri yazılarına atıf yapılan ve yer verilen dilekçelerinde geçim sıkıntısını dile getirerek padişaha yalvaran ve ihsan dileyen birinin alttan ya da aşağıdan kabul edilebileceği ifade edilebilir. Kaldı ki, 20. yüzyıl Türkiye'sinde nüfusun gitgide Türk ve Müslüman olarak homojenleşmesi esnasında azınlıkların, yabancıların, gayrimüslimlerin madunlaştığı da savunulabilir. Açıkçası, araştırmacılar olarak bizlerin başlangıçta Grati Efendi'ye odaklanmasında da, kendisinin Türkiye'nin siyasal tarihindeki olaylara paralel olarak bir kasıtlı unutturma ya da itibarsızlaştırmaya kurban gitmiş olabileceği fikri etkili olmuştur. Lakin araştırmamız ve sonuçları, burada görüleceği gibi, bu zannı epeyce çürütmüştür. Bir başka deyişle, Grati Efendi'nin Hamîdiye Ticâret Mektebi'nin açılışında olduğu kadar yeniden açılmadan önceki kapanışında da failliği haiz olduğu ve bu bağlamda kendisine yöneltilen suçlamaların dayanaksız olmadığı ifade edilebilir.

Geç Osmanlı'da dönemin yönetici elitlerinin bir modernleşme ve yeniden ayağa kalkma çabası içindeki Osmanlı için işe yarar görünen projelere destek vermesi, hatta bu tip projeleri bizzat geliştirmesi de son derece doğaldır. Lakin burada tüm failliği yönetici elite vermek, dönemin yarattığı girişim fırsatlarını kendi ikbal arayışları ile ilişkilendirmek isteyen ve görece daha aşağıdan, daha "güçsüz" aktörlerin kurumsallaşma süreçlerindeki rollerinin gözden kaçmasına, dolayısıyla

tarihyazımında da hatalar yapılmasına sebep olabilir. Kaldı ki, Ali Haydar 1925 senesinde Mu'allimler Mecmuası'nda "Sağır ve Dilsizler" ismiyle yayımlanan makalesinde, 1883 tarihinde Hamîdiye Ticâret Mektebi'nin kurulması yönündeki talebin bizzat Grati Efendi tarafından kaleme alınıp imzalanarak Maarif Nezâreti'ne gönderilen bir dilekçe ile başladığı bilgisine yer vermiştir. Buna göre, Maarif dilekçeyi Ticaret Nezâreti'ne havale edince Subhi Paşa da yazıyı Ticaret Müdür-i Umumisine havale etmiştir (Haydar, 1925). Dolayısıyla, mektebin nihayet kurulabildiği son süreci başlatan ve yukarıda da değinildiği gibi, girişimine yanıt alamayınca ısrarcı olup dilekçeler veren ana aktör Grati Efendi'dir.

Günümüzde Marmara Üniversitesi'ne bağlı olarak faaliyet gösteren bazı fakülteler kendilerini Hamîdiye Ticâret Mektebi'nin devamı olarak nitelerken, bunlardan biri olan Marmara Üniversitesi İktisat Fakültesi, evvelce de değinildiği gibi, kurumsal web sayfasında Hamîdiye Ticâret Mektebi'nin kuruluşunda ana aktörler olarak girişim dönemlerinin nazırları Subhi ve Tahir Paşaların adlarını anmaktadır (<https://ikf.marmara.edu.tr/fakulte/tarihce>; erişim 4.8.2024). Keza Erdoğan da (2018), mektebin kuruluş sürecinde failliği Subhi Paşa'ya atfetmekte ve buna kaynak olarak da kurumun 2002 yılında yayımlanan *Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi'nin 50. Yılından Marmara Üniversitesi'nin 117. Yılına Armağan* isimli yayını göstermektedir. Bu gibi yayınlardan biri olan *İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Okulu 75. Yıl: 1883-1958* isimli kitapta yer alan bir yazı ise, Hamîdiye Ticâret Mektebi'nin mitik ve kurumsallaşmış kuruluş tarihinde ayrı bir önemi haizdir çünkü bu yazı bizzat kurumun ağzından kaleme alınmıştır. Günümüzde cinsiyetçi bulunacak bir ifade olması bir yana, ağdalı bir dille kaleme alınan "*Müessese Ağzından İhtisaslar*" başlıklı ve "Eski bir öğrenci" imzalı bu yazıda "dile gelen" Hamîdiye Ticâret Mektebi, Subhi Paşa için "babam" Münif Paşa için "dedem" demektedir (Eski Bir Öğrenci, 1958). Subhi Paşa'nın biyografisi, kendisinin modern okulların açılması ve kızların eğitim hayatına katılmasını önemseyen ve bu uğurda çaba sarf eden bir kişi olduğunu göstermekteyse de bu okullardan herhangi biri açılırken okulun örgüt yapısı ve işleyişi ile ilgili detayları kendisinin belirlediğine dair bir iz yoktur. Kaldı ki, çok farklı konularda modern okulların açıldığı bir dönemde bu çabaya destek veren bir nazır olarak Subhi Paşa'nın bu farklı okulların nasıl örgütlenip nasıl öğretimde bulunacağını planlaması, bu okulların açılması fikrinin ondan çıkması, bir diğer deyişle bu okulların "babası" olması pek olası görünmemektedir. Dolayısıyla, Hamîdiye Ticâret Mektebi'nin illa bir kurucu "babaya" ihtiyacı varsa, bunun Grati Efendi olduğu ifade edilebilir. O da, aşağıda değinilecek nedenlerden ötürü biraz "hayırsız bir

baba” olduğundan olsa gerek, ileriki tarihlerde evlatlar tarafından reddedilmiş gözükmektedir. Bu bağlamda bizim iddiamız, Hamîdiye Ticâret Mektebi’nin hem örgütlenişi hem de faaliyetleri esnasında ana aktörün okulun kurucu müdürü Grati Efendi olabileceği, en azından onun bugüne kadar Hamîdiye Ticâret Mektebi tarih yazımında ihmal edilen rolünün daha fazla ilgiyi hak ettiği yönündedir.

Kayıtlara göre Grati Efendi, gayrimüslim Beyoğlu tacirlerine defter tutma ve muhasebe konularında eğitim veren Avusturya Yahudisi bir Osmanlı vatandaşıdır. Kendisi tacir olarak da anılmaktadır (İlkbaşaran ve Başçı, 2012). Bu işleri birlikte yapması ya da hepsini denemiş olması da mümkündür. Arşivde karşımıza çıkan (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, İ.DH., 1030, 81146, H-02-08-1304) ve Grati Efendi’nin varant sistemini Osmanlı’ya getirerek buna dair işlemlerin imtiyazının kendisine verilmesini talep ettiği yazışmalar da bu ihtimali güçlendirmektedir. Bir diğer deyişle, Grati Efendi’nin sürekli girişimde bulunan ve bunlardan başarıya ulaşacak bir ya da birkaçı aracılığıyla kendi yaşamını da iyileştirmek gayretinde olan birisi olduğu görülmektedir.

Hamîdiye Ticâret Mektebi’nin tarihini konu edinen çalışmalarda Grati Efendi’ye ayrılan yer son derece kısıtlı olup, genellikle kendisinin okulun ilk müdürü olduğu ve okulun hesaplarındaki birtakım usulsüzlükler nedeniyle görevinden el çekirildiği gibi bilgilere yer verilmekle yetinilmiştir. Erdem, (2020), kurumun ders programının da Grati Efendi tarafından hazırlandığını belirtmiştir. Günümüzde kendisini Hamîdiye Ticâret Mektebi’nin devamı niteliğinde addeden Marmara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi’nin kurumsal web sayfasında bir fotoğrafı da bulunan Grati Efendi, Prof. Ferdinando de Grati olarak Hamîdiye Ticâret Mekteb-i Âli’sinin kurucu müdürü sıfatıyla tanıtılmıştır. Bu tarihçe, Grati Efendi’nin açıklayamadığı usulsüzlükleri nedeniyle kurumun bir süre kapalı kaldığı bilgisine ise yer verilmemiştir (<https://siyasal.marmara.edu.tr/fakulte/tarihce>; erişim: 5.8.2024) Halbuki Grati Efendi’nin hem okullar açan bir girişimci yönü hem de daha özelde Hamîdiye Ticâret Mektebi’nin açılışındaki rolü tam da bu kurumun kapanışına sebebiyet vermesine sebep olan olaylar ve sonrasında yaşananlarla anlaşılabilir.

Temmuz 1889’da Maarif Nazırı Münif Paşa imzalı bir yazı ile (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MFMKT., 111, 67, H-24-12-1306) Hamîdiye Ticâret Mektebi müdürlüğü görevinden azledilen Grati Efendi’nin, 1892 yılında bir dilekçe ile (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MFMKT., 150, 75, H-28-02-1310) geçmişe dönük olarak 14 aylık maaşının Maarif tarafından

kanunsuz bir şekilde ödenmediği iddiasını dile getirdiği anlaşılmaktadır. Grati Efendi'nin bu ithamı ile başlayan yazışmalar silsilesi içindeki belgeler analiz edildiğinde, kendisinin 1895'te bir dilekçe ile (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, BEO., 743, 55761, H-27-08-1313) sadarete de başvurduğu, yargılanıp beraat ettiğini belirtip haksızlıklarının giderilmesi için yardım istediği görülmektedir. Grati Efendi, çeviri yazısı yapıp sadeleştirilmiş hâliyle ekte de görülebilecek bu dilekçesinde, kendisinin Avrupa akademilerinden çeşitli profesör diplomaları olduğunu belirtmiş, İstanbul'da İran ve Sırp mekteplerini kurup açtığını ifade etmiştir. Yine bu dilekçede Grati Efendi, Avusturya ve Fransa mekteplerinde hocalık yaptığını dile getirerek bu görevlerinde gösterdiği başarıların ilgili devletlerce ödüllendirildiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla, Grati Efendi'nin bir eğitimci ve mektep idarecisi olduğu, öğretim konuları birbiriyle benzeyen benzemeyen okullar açmakta mahir olduğu kendi ifadelerinden anlaşılmaktadır. Dönemin Osmanlısının modern eğitim-öğretim kurumu ihtiyacı göz önüne alındığında, Grati Efendi'nin durumdan vazife çıkardığını ya da fırsat gördüğünü düşünmek makul gözükmektedir.

Belirli koşullar altında kişilerin kendi beyanları da tarihin anlaşılması bağlamında yanıltıcı olabilmektedir. Kişiler, resmî ya da gayriresmî beyanlarında, olayları kendi ihtiyaçları doğrultusunda şekillendirebilmektedirler. Lakin zaten zimmetine para geçirmek suçlamasıyla görevden el çektirilmiş bir şahsın sadarete hitaben kaleme aldığı bir dilekçede bu yolu tutmasının pek akıllıca olmayacağı düşünüldüğünden, Grati Efendi'nin bu dilekçesindeki ifadelerinde doğruluk payının yüksek olduğu varsayılabilir. Kaldı ki dile getirilen iddialar resmî görevlere ilişkin olduklarından, gerçek olduklarını kabul etmek mantıklı görünmektedir. Bahse konu dilekçesinin devamında Grati Efendi şunları yazmıştır: “*Bundan on bir sene önce padişahın himayesinde açılan ve idaresi Ticaret Nezareti'ne verilen Hamîdiye Ticaret Mektebi'nin programını hazırlayıp padişaha takdim ettiğimde padişahın emriyle 20 lira maaşla Ticaret Mektebi müdürlüğüne tayin olundum, bu görevdeki mesai ve gayretlerimden dolayı bana rütbe-i saniye dördüncü rütbeden Osmanî Nişanı verildi ve maaşımın artırılması için padişah tarafından tekrar irade yayınlanmış idi.*” İfadelerinden anlaşıldığı üzere Grati Efendi, Hamîdiye Ticâret Mektebi'nin ana kurucu aktörü konumunda olup kurumun nasıl bir öğretim programı izleyeceğini de bizzat kendisi şekillendirmiştir. Zaten Grati Efendi dilekçesinin devamında, yeniden açılan okulda tekrar müdür olarak görevlendirilmesini talep ederken Hamîdiye Ticâret Mektebi'ni kastederek şu ifadeyi de kullanmaktadır: “müessisi bulunduğum cümlece bilinen...” Üsdiken (2023) Hamîdiye Ticâret

Mektebi'nin Batı'daki benzerleri gibi tüccarlar ya da onlara ait dernek ve odalar tarafından değil devlet tarafından kurulduğunu dile getirirken, mektebin kurulduğu dönemdeki programının Ticaret Nazırı Subhi Paşa'ya atfedildiğine de değinir. Öyle ki, Ergin (1940) belki biraz da Subhi Paşa'nın 1886'da vefat etmiş olmasının getirdiği rahatlık ve daha da önemlisi Cumhuriyet devrinde Osmanlı paşası eleştirmenin “dayanılmaz cazibesinden” hareketle, Subhi Paşa'yı memleketi tanımamakla itham etmiştir. Bu ithamın sebebi ise mektebin programının Paris Ticaret Odası tarafından 1881'de kurulan HEC'e bakılarak oluşturulduğu zannıdır. Halbuki Üsdiken'in (2023) belirttiği gibi, Hamîdiye Ticâret Mektebi'nin yapısı ve içereceği dersler HEC'den farklıdır. Burada kanımızca önemli olan husus, bahsi geçen tartışmalarda ana aktörün Subhi Paşa değil bizzat Grati Efendi olmasının son derece olası olduğudur. Dolayısıyla, Hamîdiye Ticâret Mektebi'ne devletin değil de devletin onayıyla Grati Efendi'nin biçim verdiği bir okul olarak bakıldığında, ya da onun bu süreçlerdeki önemli rolü göz ardı edilmediğinde, kurumun tarihine ilişkin pek çok tartışma farklı bir şekilde ele alınabilir.

Grati Efendi sadarete yazdığı dilekçesinin devamında, açtığı okullardan biri olarak A'ma ve Dilsizler Mektebi'ni de anar. Bunu yapma gerekçesi olarak ise 2. Abdülhamid'e duyduğu minnettarlığı gösterir ve hayırlı bir iş yapmak istediği için bu okulu açtığından söz eder. Bu okulun da programını bizzat yaptığını dilekçesinde belirten Grati Efendi, bu işleri her ne kadar padişaha duyduğu minnet ve hayır işleme arzusuyla yaptığını belirtse de hem burada sözü edilen dilekçesinden hem de oğlu Lui Grati'nin pek çok yazışmasından anlaşıldığı üzere kendisi ve oğlu bu mektepte de muallimlik ve idarecilik görevlerini üstlenerek maaş almaktadırlar. Öyle ki, bir keresinde baba Ferdinand Grati'den yapılacak kesinti (maaş haczi) yanlışlıkla ve isim benzerliği nedeniyle oğlu Lui Grati'nin maaşından yapılır ve Lui Grati'nin itirazı üzerine kesinti iptal edilir (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MF.MKT., 273, 32, H-20-01-1313). Anlaşılan, günümüzde Türkiye'de kurum tarihlerini yazan ya da yazdıran işletmelerin, “devletimiz için varız” ya da “amaç kâr değil memlekete hizmet” tarzı söylemleri (Uçum, 2024) 19. yüzyıl sonunda bir kurumun girişimcisi ve idarecisi tarafından da benzer şekilde kullanılmaktadır.

Hamîdiye Ticâret Mektebi'ni konu edinen araştırmalarda sıklıkla dönemin yönetici elitleri ve kurumun tüzel kişiliği incelemeye konu edildiğinden olsa gerek, bu çalışmalarda Hamîdiye Ticâret Mektebi içinde ve yine bizzat Grati Efendi tarafından kurulmuş olan Sağır, Dilsiz ve A'ma Mektebi'nden söz edildiğine hemen hiç rastlanmamıştır. Lakin kurumun tarihi daha alttan bir bakışla yazıl-

maya çalışılıp ana kurucu aktör olarak kabul edilebilecek Grati Efendi'nin izi sürülünce, mezkûr mekteple karşılaşmamak da olanaksızdır. İlbaşaran ve Taşçı (2012) okulu gerekli başvuruları yaparak bizzat kurduğunu belirttikleri ve Avusturyalı bir tacir olarak andıkları Grati Efendi'nin, Fransız işaret dilini/alfabesini Osmanlıcaya uyarladığını belirtirler. Buradan hareketle, Grati Efendi'nin tesis ettiği mekteplerde sıklıkla Fransız tedrisat ve usullerini dikkate aldığı ifade edilebilir. Bu da, Hamîdiye Ticaret Mektebi'nin kuruluş dönemine dair evvelce anılan tartışmaları anlamlandırabilmek açısından önemlidir. Günay ve Görür (2013), Osmanlı Devleti'nde Sağır, Dilsiz ve A'ma Mektebi isimli çalışmalarında evvelce Hamîdiye Ticâret Mektebi'ni tesis eden kişi olduğunu kanıtlarıyla belirttikleri Grati Efendi'nin, önce Sağır ve Dilsiz ve akabinde A'ma Mekteplerini Hamîdiye Ticâret Mektebi içinde kurduğunu yazarlar. O çalışmada Grati Efendi, dilsizler için Batı'da mevcut alfabeyi Osmanlıcaya uyarlayan, sağır, dilsiz ve a'maların eğitim usullerini kurduğu okulun muallim kadrosuna öğreten kişi, yani başaktör olarak anılmaktadır (Günay ve Görür, 2013). Yine o metinde, "Dilsiz Mektebi'nin İlk Talebeleri" resim altı yazısı ile verilen ve dönemin ünlü fotoğrafçıları Abdullah Biraderler tarafından çekilmiş toplu fotoğraf içinde sağdan üçüncü kişinin Grati Efendi olması olasıdır. İlbaşaran ve Taşçı'nın (2012) çalışmalarında da yer verilen bu fotoğrafta öğrenciler işaret diliyle "Padişahım çok yaşa!" demektedirler⁴. Günay ve Görür (2013) müfettişlerin okulda yaptığı denetimde okul idare ve düzeninde usulsüzlükler tespit edildiğini dile getirmişlerdir. Dolayısıyla, izleyen satırlarda detayına yer verilecek olan ve Hamîdiye Ticâret Mektebi'nin bir süre kapalı kalmasına sebep olan olaylarla, Hamîdiye Ticâret Mektebi içinde faaliyet gösteren ve yine Grati Efendi'nin kurmuş bulunduğu Sağır, Dilsiz ve A'ma Mektebi'nde tespit edilen usulsüzlükler karşılıklı ilişkilidir denebilir. Her ne kadar Günay ve Görür (2013) Ali Haydar'a (1925) atıfla 1889-1890 senelerinde yaşandığı anlaşılan bu olaylardan kısa bir süre sonra Grati Efendi'nin vefat edip oğlu Lui Grati'nin Sağır, Dilsiz ve A'ma Mektebi müdürlüğü görevine getirildiğini belirtse de, arşiv kayıtları 1896 yılında dahi Grati Efendi'nin ödenmemiş maaşlarının ödenmesi ve kendisine Maarif bünyesinde yeniden görev verilmesi taleplerini içeren dilekçeler barındırdığından, Grati Efendi'nin en azından bu tarihte hayatta olduğu varsayılabilir. Arşiv kayıtları dikkate alındığında, Lui Grati'nin belki de 2. Meşrutiyet'in estirdiği hürriyet rüzgârından medet umarak kaleme aldığı ve babasına ait ödenmemiş maaşlarını talep ettiği 1909 tarihli bir

4 Bahse konu fotoğrafın görece net bir baskısına, Zeynep Çelik ve Edhem Eldem'in derlediği, 2015 yılında Koç Üniversitesi ANAMED'in yayımladığı *Camera Ottomana* isimli kitabın 141. sayfasından da ulaşılabilir.

dilekçe (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MF.MKT., 1145, 76, H-24-12-1327) Grati Efendi'nin bu tarihten önce vefat ettiğinin anlaşılmasına imkân vermektedir.

Bu noktada son olarak, Hamîdiye Ticâret Mektebi'nin bir süre kapalı kalmasına ve Grati Efendi'nin Maarif kariyerinin tümünden sonlanmasına neden olan olaylara değinilecektir. Sadeleştirilmiş çeviri yazıları ekte de sunulan arşiv belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, BEO., 743, 55761, H-27-08-1313), Hamîdiye Ticâret Mektebi'nin Ticaret Nezareti'ne bağlı olduğu 1300 senesi Eylül ayından (1884) 1302 senesi Kânunuevvel ayına kadarki (1886) 27 aylık döneme ilişkin okul hesaplarında usulsüzlük ve yolsuzluk şüphesi doğuran işlemlere rastlanmıştır. Bu dönemde okul talebesinden alınan ücretler ve özel izinle düzenlenen piyangodan elde edilen gelirler ile aynı dönemde yapılan harcamalar arasında tutarsızlık olduğu anlaşılmıştır. Ek olarak, Grati Efendi'nin beyan ettiği harcamaların yetki dışı, usulsüz olması ihtimali söz konusudur. Grati Efendi savunmasında, özetle, bu paraları okul için, muallim ücreti ve demirbaş alımlarında harcadığını ifade etmişse de, bu giderler zaten Ticaret Veznesi'nden ödendiğinden Grati Efendi'nin savunması itibar görmemiştir. Evvelce de belirtildiği üzere, sonraki yıllarda Grati Efendi bu suçlamalardan beraat edip aklandığını iddia ederek birikmiş alacaklarını talep etmiş, hatta Hamîdiye Ticâret Mektebi müdürlüğü görevine ya da devletin uygun göreceği herhangi bir memuriyete tayinini talep etmiştir. Lakin yine arşiv kayıtlarında görülen Maarif-i Umu-miye Nezareti imzalı yazıda (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, BEO., 743, 55761, H-27-08-1313) Grati Efendi'nin Beyoğlu Bidayet Mahkemesi'nden alarak beraatına kanıt göstermeye çalıştığı ilam, üzerine atılı suçlardan aklanması için yeterli değildir. Yazışmalardan anlaşıldığı üzere, Grati Efendi'nin beraat ettiğini iddia ederken gösterdiği kanıt, hukuk-ı umumiye davasının zamanaşımını nedeniyle düşüğünü belirtmekte ve kendisinin üzerine atılı suçlardan ötürü yargılanıp beraat ettiğine ilişkin bir ifade içermemektedir. Sonuç olarak, Grati Efendi'nin bizzat kendi girişimleri ve yoğun çabası ile 1883'te kurulup 1884'te öğretime başlayan Hamîdiye Ticâret Mektebi ve onun içinde yer alan Sağır, Dilsiz ve Âmâ Mektebi yine kendisinin hata ve yanlışları neticesinde kapanmanın eşiğine gelmiştir. Grati Efendi'nin mektep müdürlüğünden 1889'da azledilmesini müteakip 1890 yılında kapanan Hamîdiye Ticâret Mektebi dört yıllık kesintinin ardından 1894 senesinde yeniden faaliyete geçmiştir.

SONUÇ

Bu çalışma, Türkiye merkezli işletmecilik eğitimi tarihi araştırmalarında sıklıkla bahse ve araştırmaya konu edilen Hamîdiye Ticâret Mektebi'nin kuruluş ve erken dönemlerine odaklanarak, mektebin kuruluş, kapanış ve yeniden açılış süreçlerinde okul müdürü Grati Efendi'nin bir aktör olarak ne gibi etkilerde bulunduğunu ortaya koymuştur. Bu bağlamda çalışma, Grati Efendi'yi merkeze alarak arşivlerde onun yazdığı ya da onun hakkında yazılmış resmî yazışmaların izini sürmüş, 19. yüzyıl sonu Osmanlısının toplumsal ve iktisadi vaziyetini özetleyerek bu vaziyetin yarattığı girişim fırsatlarına dikkat çekmiş ve bu fırsatları değerlendirmeye çalışan, görece güçsüz ve aşağıdan bir aktörün yaşamına odaklanarak onun kaynakları etkin kılarak bir kurumun inşasında nasıl etkili olabileceğini göstermeye çalışmıştır. Bu çabanın sonucu olarak, Hamîdiye Ticâret Mektebi'nin sadece dönem padişahları ve bürokratik elitlerinin gördüğü lüzum ve ihtiyaçtan ötürü değil, ilgili dönemde okullar kurarak kendisine ve ailesine buradan iş ve gelir elde eden Grati Efendi'nin istek ve gayretiyle kurulduğu anlaşılmıştır. Ek olarak çalışma, Hamîdiye Ticâret Mektebi'nin 19. yüzyıl Osmanlısında ticareti “yabancı sultanından” kurtarmak maksadıyla eğitim verilmesi amacıyla kurulduğu klişe anlatısının da tarihî gerçekliğin temsili olmayabileceğine işaret etmiştir. Böylece, Hamîdiye Ticâret Mektebi'nin neden ve nasıl kurulduğu kadar örgüt yapısı ve işleyişini kimin şekillendirdiği de farklı yorumlamalara açık hâle getirilmiştir.

Prakash (1994), tarihi araştırırken hem sömürgeleştirilmiş hem de sömürgeleştirilmemiş devletlerde yerelin failliğinin göz ardı edilmemesi gerektiğine işaret eder. Bu bağlamda, sömürge olsun olmasın, yabancıların istilası ile karşılaşmış olanın tarihi yazılırken genellikle güçlünün yani istilacının gözünden bir bakışla yazılan tarih, bize resmin tamamını vermeyecektir. Aynı mantıkla, tarihyazımında ağırlığı yereldeki en güçlü aktör olan devlete vermek ve tarihi -niyet bu olmasa da- onun görülmesini istediği şekilde aktarmak da yanıltıcı olabilmekte, resmin yine çarpıtılmış bir görüntüsünü sunabilmektedir.

Her araştırma gibi bu çalışmanın da birtakım eksiklik ve kısıtları söz konusudur. Bunlardan en önemlisi, Hamîdiye Ticâret Mektebi'nin tarih yazımında bugüne kadar genellikle tercih edilen devletçi bakış açısına bir alternatif olarak tarihi görece alttan bir aktörün üzerinden yazmaya çalışırken, bu çalışmanın da diğer pek çok aktörü göz ardı etmesidir. Bir diğer deyişle, Hamîdiye Ticâret Mektebi'nin ve onun devamı olan kurumların farklı dönemlerine ilişkin tarihyazımlarında sadece Grati Efendi ya da benzerleri olan okul yöneticilerinin değil,

muallimlerin, idari personelin, öğrencilerin vb. izinin sürülmesi, geçmişin daha doğru bir temsiline ulaşmak adına elzemdir. Bu çalışma özelinde de, Grati Efendi dışında, Hamîdiye Ticâret Mektebi'nin hem kuruluşu hem de kapandıktan sonra yeniden açılışı esnasında aşağıdan pek çok aktörün farklı kurumsal işlere imza atmış olabileceği düşünülmekte, çalışmada onların etkilerine yer verilmemiş olması bir eksiklik ve kısıt addedilmektedir. Gelecek çalışmalarda bu konuya yönelmek, örneğin, Hamîdiye Ticâret Mektebi'nin Grati Efendi sonrası dönemlerindeki açılış ve işleyişlerinde hangi aktörlerin ne gibi kurumsal işlere imza attıklarını araştırmak, kurum tarihinin ayrıntılı ve daha gerçeğe yakın bir tespitine ulaşma imkânını mümkün kılabilir. Çalışmanın bir diğer kısıtlılığı da, aşağıdan tarihyazımına yönelirken resmî yazışmalara odaklanmış olmasıdır. İdeal olan, bu yazışmaların Grati Efendi'nin mektup, anı, günlük gibi belgeleri ile desteklenmesidir. Maalesef henüz böyle bir veri kaynağına rastlanmamış olup, bunun gelecek araştırmalarda bir imkân olarak belirmesi için çaba sarf edildiği ifade edilebilir.

Kaynakça / References

- Bhattacharya, S. 1983. History From Below. *Social Scientist*. 11(4), 3–20. <https://doi.org/10.2307/3517020>
- Buğra, A. 2013. *Devlet ve İşadamları*. İstanbul: İletişim Yayınları, 8. Baskı.
- Çelebi, E. 1983. *Yüz Yıllık Mezunları İle İstanbul Yüksek Ticaretliler: 1883-1983*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayını.
- Çelik, Z. & Eldem, E. 2015. *Camera Ottomana: Osmanlı İmparatorluğu'nda Fotoğraf ve Modernite: 1840-1914*. İstanbul: Koç Üniversitesi ANAMED Yayını.
- Çetinkaya, Y. D. *Osmanlı'yı Müslümanlaştırmak: Kitle Siyaseti, Toplumsal Sınıflar, Boykotlar ve Milli İktisat (1909-1915)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, BEO., 743, 55761, H-27-08-1313
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, İ.DH., 1030, 81146, H-02-08-1304
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MF.İBT., 12, 67, H-26-02-1295
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MEMKT., 111, 67, H-24-12-1306
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MEMKT., 1145, 76, H-24-12-1327
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MEMKT., 150, 75, H-28-02-1310
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MEMKT., 273, 32, H-20-01-1313
- Erdem, Y. T. 2011. 2. Abdülhamid Döneminde Ticaret Eğitimi. C. Öztürk & İ. Fındıkçı (Der.). *Prof. Dr. Yahya Akyüz'e Armağan: Türk Eğitim Tarihi Araştırmaları, Eğitim ve Kültür Yazıları*: 641-657. Ankara: Pegem Akademi.
- Erdoğan, A. *Osmanlı Devleti'nin İlk Ticaret Mektebinden Marmara Üniversitesi'ne: Hamîdiye Ticaret Mekteb-i Âlisi*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Ergin, O. 1977. *Türkiye Maarif Tarihi Cilt 3-4*. İstanbul: Eser Matbaası.
- Esenkova, E. 1958. İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Okulunun Tarihçesi. İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Okulu (Haz.) 75. Yıl: 28-35. İstanbul: İYİTO Yayını.
- Georgeon, F. 2016. *Sultan Abdülhamid*, İstanbul: İletişim Yayınları, 4. Baskı.
- Giddens, A. 1984. *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Günay, R. & Görür, H. İ. 2013. Osmanlı Devleti'nde Sağlık, Dilsiz ve A'mâ Mektebi. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi. 32, 53, 55-76. https://doi.org/10.1501/Tarar_00000000534
- Güvemli, O. 2003. *İktisadi ve Ticari İlimler Akademileri Tarihi*. İstanbul: Avcıol Basım Yayın.

- Haydar, A. 1925. Sağır ve Dilsizler. *Mu'allimler Mecmuası*. C.3, S.29, s.1248.
https://en.wikipedia.org/wiki/People%27s_history#cite_note-3; erişim 3. 1.2025.
https://archives.history.ac.uk/makinghistory/themes/history_from_below.html; erişim 3.1.2025.
<https://ikf.marmara.edu.tr/fakulte/tarihce>; erişim 4.8.2024.
<https://siyasal.marmara.edu.tr/fakulte/tarihce>; erişim: 5.8.2024.
- İlkbaşıran, D. & Taşçı, S. S. 2012. Ideology and Language in the Early-Republic: A History of Deaf Education in Turkey. *Proceedings of the International Symposium on Language and Communication: Research Trends and Challenges (ISLC)*. Jan. 2012.
- İsimsiz. 1958. Müessese Ağzından İhtisaslar. İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Okulu (Haz.) **75. Yıl**: 51-52. İstanbul: İYİTO Yayını.
- İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Okulu. 1958. **75. Yıl**, İstanbul: İYİTO Yayını
- Kafadar, C. 2012. *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken, Dört Osmanlı: Yeniçeri, Tüccar, Derviş ve Hatun*. İstanbul: Metis, 4. Baskı.
- Kazgan, G. 2013. *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 5. Baskı.
- Keyder, Ç. 2015. *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 20. Baskı.
- Macfie, A. L. 2003. *Osmanlı'nın Son Yılları: 1908-1923*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Marmara Üniversitesi. 2002. *Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi'nin 50.yılından Marmara Üniversitesinin 117.Yılına Armağan*. İstanbul
- Ortaylı, İ. 2012. *Cumhuriyet'in İlk Yüzyılı: 1923-2023*. İstanbul: Timaş.
- Özbek, N. 2020. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşruiyet: 1876-1914*. İstanbul: İletişim Yayınları, 7. Baskı.
- Özkul, S. A. 2016. Servet-i Fünûn Mecmuası'nda Yayımlanan Ticaret Mektebi Yazıları Üzerine Bir Değerlendirme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(25), 323-338.
- Özkul, S.A. 2017. Ticaret Mektebinde Verilen Eğitim Üzerine Bir İnceleme: "Usûl-i Ticaret Dönemi" (1883-1916). *YOAD-Yönetim ve Organizasyon Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 5-41.
- Pamuk, Ş. 2014. *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 8. Baskı.
- Prakash, G. 1994. Subaltern Studies as Postcolonial Criticism, *American Historical Review*, 99 (5), pp. 1475-1490.

- Quataert, D. 2017. *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş: 1881-1908*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tayşir, E. A. 2019. Structure, Agency and the Establishment of Hamidiye Trade School in the Late Ottoman Turkey, *2019 IABS Conference*. March 21-24. USA: San Diego.
- Thompson, E.P. 2015. *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*. İstanbul: İletişim.
- Toprak, Z. 2012. *Türkiye'de Milli İktisat: 1908-1918*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Uçum, M. 2024. *Türk İşletmelerin Tarih Yazımında Ortaklaşan Temalar: Ulusal İş Sistemi Etkisi Mi?* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Üsdiken, B. 2023. *Türkiye'de İş Dünyası İçin Yükseköğretim: Osmanlı'dan Günümüze*. Ankara: İmge.
- Yıldırım, K. 2013. *Osmanlı'da İşçiler (1870-1922): Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zürcher, E. J. 2015. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 31. Baskı.

Ek 1. Grati Efendi'nin Kendini Savunduğu ve Taleplerde Bulunduğu Dilekçesinin Sadeleştirilmiş Çeviri Yazısı

BEO_000570_042723_002_001

Sadarete

Aciz kullarının arzıdır ki

Avrupa akademilerinden çeşitli profesör diplomalarım var. İstanbul'da İran ve Sırp mekteplerini kurup açtım. Avusturya ve Fransa mekteplerinde öğretmenlik yaptım ve bu hizmetimden dolayı bu iki devlet tarafından verilen birkaç nişanla taltif edildim. Bundan on bir sene önce padişahın himayesinde açılan ve idaresi Ticaret Nezareti'ne verilen Hamidiye Ticaret Mektebi'nin programını hazırlayıp padişaha takdim ettiğimde padişahın emriyle 20 lira maaşla Ticaret Mektebi müdürlüğüne tayin olundum, bu görevdeki mesai ve gayretlerimden dolayı bana rütbe-i saniye dördüncü rütbeden Osmanî Nişanı verildi ve maaşımın arttırılması için padişah tarafından tekrar irade yayınlanmış idi.

Mevcut talebeler günden güne terakki ettikleri halde mektebin idaresi Maarif Nezareti'ne bağlandıktan sonra bazı mühim dersler ve gerekli yabancı dil dersleri kaldırıldı, mektebe ayrılan bütçede kısıtlamaya gidildi, mektepte yabancı dil bilen 20 kadar talebe kaldı. Maarif Nezareti Meclisi kararıyla ben mekteb müdürlüğünden haksız yere azledildikten sonra Ticaret Mektebi de kapanmış idi.

Özellikle padişah tarafından nail olduğum inayetlerden dolayı minnettarlık hissettiğim için bir hayırlı hizmette daha bulunmak amacıyla A'ma ve Dilsizler Mektebi'nin açılışı için gerekli program ve haritaları tanzim ettim ve memurluğuna dahi tayin olunarak yaptığım güzel hizmetlere mukabil ödüllendirilmem gerekirken oradan dahi azlolundum.

Ticaret Mektebi'nin ilk açıldığı zamanlarda mefruşat ve sair ihtiyaçları Ticaret Nezareti'nin emriyle satın alınarak iktiza eden masraf cetveli Ticaret Nezareti'ne takdim edilmiş olduğu halde bazı cihazlardan yapılan yönlendirmeler neticesinde yolsuzluk yapmadığım halde, yapılan masraflardan sorumlu olan muhasebe memurları gibi bana dahi işten el çektiler. Birikmiş olan maaşım ödenmedikten başka suçluymuşum gibi ceza mahkemelerinde süründürülmekte iken mahkemede hesap defterleri incelendi ve hiçbir ilişğim görülmediğinden mahkeme beraatıma karar verdi.

Bunca seneden beri ilmiye hizmetinde iyi hal ve istikamet üzere güzel bir şekilde hizmet edip herkesin hoşnutluğunu kazandım, hatta padişah tarafından taltif edildim. Ticaret Mektebi Müdürlüğü görevine padişah tarafından tayin olduğum halde padişahın izin ve bilgisi haricinde, suçsuz olduğum bir muhasebeden dolayı Maarif Nezareti'nce fuzuli olarak görevden azledilmem padişahın ve sadaretin rıza ve merhametine uygun olmayacağından lütfen ve merhameten 1304 senesi Nisanından 1305 senesi Haziranına değin birikmiş olan on dört aylık maaşımla 1305 senesinden bu güne kadar da biri-

ken maaşımın usulüne uygun bir şekilde bana ödenmesi ve yeniden açılan ve müessisi bulunduğum cümlece bilinen Ticaret Mektebi'ne müdür tayin olunmam ve hakkımda vuku bulan isnatlardan dolayı mağduriyet ve mahcubiyetime mükafaten başkaca dahi taltif ve memnun edilmemi adalet-i padişahi namına rica ederim. Ben rütbe sahibi bulunduğum halde başka devletlerin hizmetine girmem adab ve insaniyete aykırı olması ve çok fazla çoluk çocuğa sahip olmama merhameten bu maruzatımın kabul edilip yerine getirilmesini yalvararak talep etmeye cüret ettim. Bu hususta emir ve ferman efendimiz hazretlerindir.

3 Ocak 1895

Ferdinando De Grati Kulları.

Mühür.

Ek 2. Grati Efendi'nin Savunmasının Yersizliği ve Hamîdiye Ticâret Mektebi'nde Vuku Bulan Zimmet Olayına Dair Açıklamaların Sadeleştirilmiş Çeviri Yazısı

BEO_000743_055671_004_002 -

Hamidiye Ticaret Mektebi'nin mali işlerindeki yapılan yolsuzluktan dolayı mezkûr mekteb muallimlerinden Kolağası Asaf ve Muhsin Beyler marifetiyle Müdür Grati Efendi'nin görülen muhasebesine ait defterin ekleriyle birlikte tetkik edilmesi hakkında istihsal olunan padişah iradesini tebliğ eden ve Mavroyani Paşa tarafından Maarif Nezaretine gönderilen tezkire Maarif Meclisi'ne havale buyrulmasıyla mütalaa olundu.

Mezkûr muhasebe defteri 1300 senesi Eylülünden 1302 senesi Kanunuevveline kadar 27 aylık müddet zarfında ve mektebin Ticaret Nezareti'ne bağlı olduğu zamanda talebeden alınan ücretler ile özel izinle düzenlenen piyango hasılatından Müdür Grati Efendi'nin makbuz ve medfû'unu havi olup defterin içeriğinde ücretlerin büyük defterde kayıtlı görülen ve yekunu 39045 kuruş 20 paradan ibaret ise de Grati Efendi hesap esnasında bunu kabul etmemesiyle makbuz koçanlarına müracaat olunmuş ve bundan zuhur eden 34600 kuruş makbuzuna mukabil 25100 kuruş Ticaret Veznesi'ne ve 9500 kuruş mektebin muhassasatı haricinde istihdam olunan bazı muallimlerin maaşlarıyla satın alınan yazıhane ve yaptırılan parmaklık ve levha ve tevzi-i mükafat masrafına gider göstermiş ve piyangoya gelince valide sultanın ihsan buyurdıkları 500 kuruşla beraber asıl tertibinin balığ olduğu 2500 kuruştan 24640 kuruşu Grati Efendi ve 12860 kuruşu Ticaret Müdürü esbak müteveffa Refik Bey marifetiyle tahsil olunmuş 5 bin kuruşluk bilet aynen mevcut gösterilip mezkur makbuzlarından Grati Efendi 11 bin kuruşunu Refik Bey'e ve 1100 kuruşluk biletten henüz bedelini almadığı 600 kuruşluğunu Derviş Paşa hazretlerine ita ve 300 kuruşluk biletini ... 200 kuruşluğu dahi zayi ettiği ve 13110 kuruştan 7710 kuruşu çeşitli yabancı dil muallimlerine ifa ve 5400 kuruşunu kendisinin İtalyanca tedris ettiği birisine müddet-i maaşına mahsup edip 270 kuruşunu resmi mühür bedeliyle çeşitli masraflara verdiğini ve Refik Bey'in sattığı biletler bedeliyle Grati Efendi'den nakden aldığı 11000 kuruş ki toplam 23860 kuruştan 14090 kuruş Grati Efendi tarafından muallimlere ve satın alınan yazıhane ve kütüphane bedeliyle piyango eşyasına mahsuben Kız Sanâyi' mektebine verilip 9700 kuruş dahi halen müteveffa Refik Bey'in zimmetinde bulunduğu Grati Efendi'nin ifadesinde yer almaktadır. Zikrolunan ödemelelerin maaşlar kısmı için bazı senetler ibraz olduğu defterde yazılıdır.

Mezkûr muhasebe mektebin Ticaret Nezareti'ne bağlı olduğu zamana ait olmakla gerek ücretlerin ve gerekse piyango esası ve miktarına ve mezkûr sarfiyatın meydana geliş şekline dair ve irade-i seniyye veyahut nezaretçe bir emir ve karara müstenit olup olmadığına dair kayıt bilgileri talebini içeren 27 Haziran 1304 tarihinde Ticaret Nezareti'ne

yazılan tezkireye 24 Teşrinievvel tarihinde zeylen alınan cevabında Ticaret Nezareti'nin hesap kayıt ve evrakı Orman ve Maadin İdaresi'nin

(karşı sayfa)

Maliye Nezareti'ne ilhakı cihetiyle hazine-i celileye nakl edilmiş olduğundan adı geçen idare ile Ticaret idaresi arasında cereyan eden haberleşmeye dair müzekkere ve Grati Efendi tarafından sarf olunan 7120 kuruşun lüzum-ı tetkikine dair 15 Mayıs 1302 (27 Mayıs 1886) ve 5 Kânunuevvel 1302 (17 Aralık 1886) tarihlerinde muhasebe ve nezaret encümeninden yazılan kararı şamil buldurulan üç kıta evrakın gönderildiği işar buyrulmakla mütalaa olunduğunda Orman İdaresi'nin 21 Temmuz 1304 ve 17 Eylül 1304 ve 8 Teşrinievvel 1304 tarihli üç kıta derkenarda mektepçe tahsil olunan kayıt ücreti ismiyle alınan meblağın miktarı mevcut cetvellerine nazaran 21600 ve fakat vezneye teslim olunan meblağ yalnız 3903 kuruştan ibaret olduğunu ve mektepçe görünen lüzum üzerine bazı satın alınan şeylere ücretlerden sarf edilen meblağın müfredatını natık olup Ticaret Müdüriyeti'nin 1 Şubat 1301 tarihli müzekkeresine merbut bulunan defterin muhasebeden yazılan 15 Mayıs 1302 tarihli derkenar üzerine Ticaret Nezareti encümenine havale olunup fakat bunun ve tahsisat haricinde muallim istihdamıyla maaşlarının suret-i mahsup hakkında kayıt ve malumat olmadığı gösterilmiş ve Ticaret Müdüriyeti'nin mezkûr evraka merbut bulunan 1 Ağustos 1304 tarihli müzekkeresi hulasasında da mezkûr mektebin ilk kuruluşunda tahsil müddeti iki sene olmak üzere tensip ve programı dahi iki sınıf üzerine tertip edilmiş olduğu halde sonra Meclis-i Mahsus-ı Vükelaca tahsil müddeti dört seneye çıkarılarak o merkezde irade-i seniyye yayınlanmış ve ders programı ona göre değiştirilerek yeniden bazı dersler ilave kılınmış ise de istihdamı muktezi muallim ve memur ve hademe tahsisatı belirtilmemiş daha sonra tayin olunan bazı öğretmen ve hademe maaşlarına ise önceki tahsisat kifayet etmediğinden onların maaşları mektep ücretlerinden ve piyango hâsılatından ödendiği ve Grati Efendi'nin diğer muallimler sırasında İtalyanca tedrisine memuriyeti icra kılındığı cihetle maaş talep ve almaya hakkı bulunduğu Orman ve Maadin Muhasebesi'nce cümlesinin mahsubu lazım geleceği ve mektep için satın alınan yazıhane ve parmaklık levha ve tevzi-i mükâfat masrafları doğru ise de mezkûr masraflar hakkında resmi izin verilip verilmediği meçhul ve piyangoğunun tertip ve tevzi sureti müdüriyetçe bilinmediği hikaye olunmakla bunun üzerine Grati Efendi meclise celb olunarak mezkur defter kendisine okundu. Gösterdiği lüzum üzerine muvacehesinde tekrar muayene olunan koçanlar mucibince ücretlerden tahakkuk eden 34150 kuruşla piyango bedelinden 24160 kuruş makbuzu kabul ettikten sonra ücretten vezneye teslimat gösterdiği 25100 kuruş üzerine sorgusu icra kılındığında vezneye nakit manasında gelir ve masraf veçhiyle teslimi Orman ve Maadin Muhasebesi'nin derkenarında yazılı olduğu vecihle yalnız 13903 kuruş ise de 7120 kuruşluk masraf defteriyile üç yüz yahut üç yüz bir senesinden sekiz aylık çeşitli masraflardan 1600 kuruş alacağını ve Nedim Bey'e verdiği bono mucibince 750 kuruş ödemeyi dahi vezneye teslimat hük-

minde ad ettiği ve piyango bedeli makbuzundan 11000 kuruşunu nakden Refik Bey'e verip geri kalanıyla ücretlerden artan 1500 kuruşu mezkûr hesap defterinde gösterdiği ve yukarda hikâye olunduğu üzere Refik Bey'in sözlü emriyle tahsisat haricinde istihdam olunan muallimlerin maaşlarına ve masraflara verdiğini ve şu iki kalem hâsılâtından kabz ve sarfı ve öğretmenlerin miktar ve istihdam müddetlerine sarfiyatın o kadar olması lazım geleceğini ve tahsisat haricinde muallim istihdamıyla onlara maaş ve mektebin ihtiyaçları için masraf itasına dair Refik Bey'in sözlü emrinden başka gerek irade-i seniyye ve gerek Ticaret Nezareti'nden hiçbir şekilde resmi emir olmadığını Grati Efendi ifade ile maaşlara ait diğer muvafık olmayan bazı senetler göstermiştir.

Piyango eşyasına mahsuben Kız Sanayi Mektebi'ne verilen meblağ hakkında mezkur mektepten sual olunduğunda henüz mukabilinde eşya verilemediği halde 25 Şubat 1302 (9 Mart 1887) tarihinde altın olarak Ticaret Veznesi'nden 3400 kuruş alındığını ifade olunmuş ve ödeme hesabında bundan başka senede müstenit olmayarak kalan birkaç kalem meblağın hakikatine ulaşmak için alakadar olanlara müracaat edilmesi zamana bağlı olmakla bu kabilden sayılan birkaç kalem ödeme hakkında izinsiz harcamaya başlama asıl ittihaz olunarak neticesiyle iktifa edilmiştir.

BEO_000743_055671_004_003

Ticaret Nezareti'nin bu hususa dair resmi malumatı hûlasası yukarıda yukarda hikaye edilen dairelerin derkenarları kaydından ibaret olup Grati Efendi'nin ifadeleri neticesinde bundan başka bir muamelenin vukuuna ve lüzum taharrisine sevk edecek bir söz yok ise de ihtiyaten Divan-ı Muhasebat Riyaseti'ne de müracaat olunarak alınan cevapta mektebin maaş ve masrafları aylık mizanıyla da ayrı bir hesapta olmayıp dairenin tahakkuk eden genel masrafları arasında olmasıyla aylık mizanlardan mektep hesabının tayini kabil olmadığı ve dairenin 99 senesinden 300 senesine kadar zat ve zaman hesapları ve kesin muhasebesi henüz alınmadığı gösterilmekle ve artık tahkikat ve aramaların ilerisine gidilmeye imkan görülememekle bu netice üzerine icab-ı hal müzakere olundu.

Mektebin müdür ve muallim ve hademe maaşlarıyla diğer ihtiyaçları padişah iradesiyle muayyen olan tahsisatı dâhilinde Ticaret Veznesi'nden ödendiği cihetle gerek ücretler gerek piyango bedeli mezkur vezneye ait gelirlerden olup memurları marifetiyle tahsil olundukça hiçbir tarafa sarf edilmeksizin nakden vezneye teslim ve gelir kayıt olunmak nizamı iktizasından ve tahsisat haricinde muallim ve hademe istihdamına ve masraf ihtiyarına lüzum var idiyse mektep müdürü Grati Efendi usulü üzere Ticaret Nezareti'ne resmen beyan-ı hal etmek derecesinde bir vazife ile mükellef olup onun lüzum ve ademi takdir ile iradesini istihsal etmek veyahut izni dahilinde ise icap edenlere emir vermek adı geçen nezaretin vazifelerinden olduğu ve resmi işler ile iznine müstenit olmaksızın emval-i devletten akçe kabz ve sarfı kanunca yasak olduğu halde Grati Efendi sıfat ve salahiyeti olmayarak işbu iki kalem hasıllattan akçe kabz ve sarf etmiş olmakla vezneye karşı

kendisine malen sorumlu sıfatında bulundurmuş ve 71450 kuruş toplam makbuzundan vezneye yalnız 13903 kuruş teslimatı vuku bulup geriye kalan 57547 kuruşun 23860 kuruşunu Refik Bey'e ve 33687 kuruşunu dahi onun sözlü emriyle zikrolunan maaş ve masraflara verdiğini söylemekte ve işbu kabz ve sarf muamelesi hesabına tatbik olunabilecek defter tutmayıp ashabının bazı senetlerini ibraz içtima eylemekte ise de zikrolunan maaş ve masrafların gerek kısmen ve gerek tamamen sarf ve itası bir resmi izne bağlı olmasıyla Ticaret Nezareti'nce kabul ve mahsup olunmamış olduğu gibi bu defa icra edilen tetkikat esnasında da kabul ve mahsubunu kabul edebilecek delil ve evrak ibraz olunamamış ve bununla beraber ait olduğu dairesince vaktiyle esas-ı tasdik olmayan ve ne şekilde meydana geldiği meçhul ve mamafih usule aykırı bulunan sarfiyatın şimdi meclisimizce mahsubuna rey verilememek tabii ve müteveffa Refik Bey'e verdim dediği 23860 kuruş için Refik Bey'in ilmühaberi ibraz olunamayıp olursa da Grati Efendi'nin kendi hesabına bir muamele olmakla Refik Bey'in mesuliyeti ancak Grati Efendi'ye karşı olmak lazım geldiğinden ve kabz sarf muamelatı için kendi ifade ve itirafına göre defter tutmamış olması da ihmalkarlık eseri bulunduğundan müteveffa Refik Bey'e gerçekten para verdiyse kendisi verese ve terekesine müracaat etmek üzere şu halde zikrolunan 57547 kuruşun Grati Efendi'ye zimmet addolması Maliye Kanununca tabiat-ı maslahat iktizasından görünmüş ve fakat gerek Grati Efendi'nin ifadesine ve gerek Ticaret Müdürü'nün zikri geçen müzakeresinde mektebin programı ve sınıfları ahiren Babıalice genişletilip atırıldığı ve maaş ve masraflar dahi ondan ileri geldiği münderiç olmasına nazaran mezkur tadilat ile o vakit tahsisata zam ve ilavenin lüzum ve ademi ve sarfiyat-ı mezkurenin kısmen veya tamamen kabul ve mahsubunca ortaya konulan sebeplerin doğruluğu ve yeterliliği Babıalî'in mütalaa ve takdirine ait olduğu gibi zimmet-i miriyenin kanunen yasak fiillerden olması hasebiyle o hale terettüb edecek muamelenin tayini dahi Şura-yı Devlet'e ait

BEO_000743_055671_004_001

Bulunmuş olmakla keyfiyetin Babıalî'ye arz ve açıklanan durum ile zahir olan su-i istimal ve ihmalkârlıktan başka mektebin idare-i dâhiliyesindeki ehliyetsizliğinden dolayı 11 Eylül 1304 (23 Eylül 1888) tarihli mazbata ile arz olunduğu üzere Grati Efendi'nin artık memuriyete devamı mektebin idaresinin büsbütün ihlalini mucib olacağından hemen azliyle yerine ehliyetli birinin tayini münasip görülmüş ve Grati Efendi'nin sorgusuyla ve hususa dair bütün evrak tertip pusulası mucibince makamınıza takdim kılınmıştır.